

فصلنامه
تحلیلی
پژوهشی
کتاب مهر

بررسی تأثیر رنگ در کتاب‌های داستانی کودک (گروه سنی ج)

سودابه نیکوسخن

کارشناس ارشد مدیریت نشر، مدرس دانشگاه آزاد مشهد (واحد سما)، رشته گرافیک

Soodabeh_nikoosokhan@yahoo.com

چکیده

تصویر در کتاب‌های داستان دروازه‌ای برای ورود کودک به قلمرو خیال‌انگیز داستان است، که نه تنها دنیای پیرامون کودک را به او می‌شناساند، به او می‌آموزد که در فرایند نقاشی چگونه ارتباط میان خط‌ها به ایجاد شکل، و ارتباط میان رنگ‌ها به ایجاد حجم و واقعی جلوه دادن پدیده‌ها می‌انجامد. از این رو، مقاله حاضر تأثیر رنگ را در داستان‌های کودکان بر اساس برآورده شدن نیاز آنان (گروه سنی ج) به این دسته از کتاب‌ها، با هدف اتخاذ روش‌هایی آگاهانه در استفاده صحیح از عنصر رنگ در تصویرگری کتاب کودک و در نتیجه یافتن راهکارها و شیوه‌های مناسب برای جذب مخاطب (کودک) بررسی می‌کند؛ چون رنگ در خلاقیت فکری و ذهنی کودکان و رشد تفکر آنان تأثیرگذار است، و می‌توان از آن همچون ابزاری در خدمت رشد تفکر کودکان استفاده کرد. در بحث روش تحقیق، درباره نوع این پژوهش، حجم جامعه آماری و نمونه آماری توضیح داده شده است. در بحث نتیجه‌گیری، بیان شده است که عنصر رنگ در کتاب کودک در روند یادگیری کودکان نقش اساسی دارد. در این پژوهش، کودکان در جایگاه بیننده و شنونده با کتاب‌های تصویری پیوند برقرار کردند و واکنش‌هایشان به آن‌ها بررسی شد؛ با این هدف که روشن شود کودکان نه‌ساله، با توجه به ویژگی‌های گروهی و فردی خود، با این گونه کتاب‌ها چگونه برخورد می‌کنند، و کاربرد رنگ‌ها در تصاویر تا چه اندازه می‌تواند آن‌ها را مشغول نگه دارد. امیدواریم این مقاله، با همه کاستی‌هایش، در جهت بهینه‌سازی و بهبود مشکلات گام مثبتی بردارد، و شروعی باشد برای ناشران، نویسندگان، تصویرگران، والدین کودکان ایران‌زمین.

واژه‌های کلیدی

کودک، گروه‌های سنی، کتاب‌های داستانی، رنگ

مقدمه

آنچه در این مقاله گرد آمده است، پژوهشی است کوتاه از مهم‌ترین دوران زندگی انسان؛ یعنی دوران کودکی. انسان اغلب در تمام دوران زندگی به داستان نیازمند است؛ اما در هر سنی نوع آن نیاز تغییر می‌کند. امروزه می‌توان همه جنبه‌های زندگی را در کتاب‌های کودکان منعکس و مجسم ساخت. همه ما از وجود رنگ‌ها آگاهیم؛ اما آیا از تأثیر آن‌ها در روح، روان، و ذهن و اندیشه‌مان نیز باخبریم؟ روان‌شناسان دریافته‌اند که رنگ‌ها تأثیرات معجزه‌آسایی در روح و روان انسان‌ها داشته، و علاقه به رنگ‌های خاص نیز گویای بسیاری از ناگفته‌های ذهن و روح آن‌هاست.

در ابتدا، این مقاله برای شناخت بیشتر، به تاریخچه و تعریف مفاهیم کلیدی و اولیه می‌پردازد. شناخت ویژگی‌های رنگ‌ها، بررسی چهار نمونه از آثار تصویرسازی‌های کتاب‌های منتشر شده از دو ناشر فعال کودک در مشهد (انتشارات به‌نشر و کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان) با کمک کودکان گروه سنی ج، و تحلیل آماری از تأثیر عنصر رنگ در تصویرسازی، به منظور جذب کودکان به کتاب، قسمت‌های دیگر این مقاله را تشکیل می‌دهند.

اهمیت و ضرورت این پژوهش با توجه به قشر مخاطب هدف (کودکان نه‌ساله) مشخص می‌شود. باید به این نکته توجه داشت که در دوران کودکی، کودک نیاز دارد با محیط پیرامون خویش آشنا شود. زیرا والدین و همچنین اشیای اطرافش مانند کتاب داستان (در موضوعات مختلف مطابق با سن کودک) شخصیت و بینش کودک را شکل می‌دهند. این پژوهش در ارتباط با سؤالات اصلی زیر دنبال می‌شود.

- آیا عناصر تصویرسازی در جذب مخاطب کتاب‌های داستانی گروه سنی ج تأثیر دارد؟
- نقش رنگ و شیوه اجرای آن در میزان جلب توجه مخاطب تا به چه اندازه است؟

هدف اصلی از انجام این پژوهش اتخاذ روش‌هایی آگاهانه در استفاده صحیح از عنصر رنگ در تصویرگری کتاب کودک و در نتیجه یافتن راهکارها و شیوه‌های مناسب برای جذب مخاطب (کودک) است.

تاریخچه مختصر تصویرگری کتاب

پیشینه هنر کتاب‌سازی و آراستن کتاب در ایران دست کم به دوهزار و پانصد سال پیش بازمی‌گردد. از کهن‌ترین آثار مکتوب در ایران، کتاب مقدس ایرانیان دوران باستان، اوستا، است. فناوری چاپ در میانه سده پانزدهم اندکی پس از فراگیر شدن تولید کاغذ در اروپا اختراع شد. به طور کلی می‌توان گفت که تصویر در کتاب‌های کودکان آن دوران یا جنبه تزئینی داشت، یا فقط شگردی آموزشی بود.

با ورود صنعت چاپ به ایران، به‌ویژه پس از گسترش کارگاه‌های چاپ - مستقل از چاپخانه‌های دربار - امکان نشر کتاب با شمارگان بالا و دسترسی توده‌های مردم به‌ویژه کودکان به کتاب فراهم شد. ورود رنگ به کتاب‌های کودکان - که از تفکیک رنگ به شیوه سنتی آغاز شد؛ سپس به تفکیک رنگ به شیوه عکاسی رسید، و تا چاپ با دستگاه‌های افست پیش رفت - توانست تحول بزرگی در تصویرگری کتاب‌های کودکان به وجود آورد. (قایینی، ۱۳۹۰: ۵۸)

چاپ تصویرهای رنگی در کتاب‌ها و نشریه‌های کودکان از ویژگی‌های تصویرگری ادبیات کودکان در این دوره است. پیشینه چاپ رنگی در کتاب‌های کودکان کتاب دانش جدید اثر میرزا حسین خان رمزی (۱۳۰۳) است، که به شیوه گراووری چاپ شده است. (اکرمی، ۱۳۸۹: ج ۲، ۵۲) در سال ۱۳۲۳، ابراهیم بنی‌احمد توانست مجله بازی کودکان را، در قطع کوچک شش در هفت سانتی متری، با تصویرهای رنگی منتشر کند. این نشریه به سبب قطع (که در دست‌های کوچک

کودکان به خوبی جای می‌گرفت) و تصویرهای چهاررنگ آن (که شوق و علاقه آنان را به دیدن و خواندن تصویر و متن دوچندان می‌کرد) نخستین تجربه از کتاب کودک است، که ویژگی‌های چاپ و نشر برای کودکان را در خود بازتابانده است.

سال ۱۳۲۳، نخستین کتاب چهاررنگ به شیوه عکاسی با عنوان کودک دبیره، اثر ذبیح بهروز در چاپخانه بانک ملی منتشر شد. در چاپ رنگی به شیوه تفکیک با کمک دوربین عکاسی، هر رنگ جداگانه عکاسی می‌شد. در فاصله سال ۱۳۲۳، که نخستین نشریه کودکان منتشر شد، تا سال ۱۳۳۵، نشریه‌هایی همچون اطلاعات کودکان و کیهان بچه‌ها - با استفاده از چاپخانه‌های مجهز و تازه راه‌اندازی شده مؤسسه‌های اطلاعات و کیهان - توانستند به شکل چهاررنگ و با کیفیت بالای چاپ انتشار یابند. (قایی‌نی، همان: ۵۵)

با راه‌اندازی آتلیه انتشارات فرانکلین در سال ۱۳۳۶ و آغاز کار این آتلیه برای آماده‌سازی و تصویرگری کتاب‌های درسی، برای نخستین بار مرکزی برای سفارش تصویرگری آثار کودک و نوجوان در ایران راه‌اندازی شد. پایه‌گذاری شورای کتاب کودک در سال ۱۳۴۱ و کانون پرورش فکری کودکان در سال ۱۳۴۵ در پیشرفت تصویرگری کتاب‌های کودکان تأثیر بنیادین داشت. (نشریه حرفه هنرمند، ۱۳۹۰: ۴۵)

تعریف تصویرسازی

تصویرسازی^۱ یا مصورسازی شاخه‌ای از رشته‌های هنرهای تجسمی است، که در گذشته آن را جزء گرایش‌های رشته گرافیک به حساب می‌آوردند، و همواره نقشی ارتباطی بین رشته نقاشی و گرافیک ایفا می‌کرد. (ابراهیمی، ۱۳۶۷: ۲۰)

عناصر دیداری در تصویرگری

عناصر دیداری سازه‌هایی از تصویر هستند که بار اصلی انتقال موضوع و مفهوم تصویر را به عهده دارند، و به سادگی می‌توان آن‌ها را در یک تصویر یافت. خط، شکل (فرم)، رنگ، بافت، و ترکیب‌بندی مهم‌ترین این عناصر به شمار می‌روند. شناخت ساختاری این عناصر به هنرمند کمک می‌کند تا در به کارگیری روشمند آن‌ها، با آگاهی و تسلط بیشتری رفتار کند. در این پژوهش، به بررسی ویژگی‌های عنصر رنگ پرداخته شده است. (حسن‌پور، ۱۳۸۸: ۴۰)

رنگ

رنگ کامل‌کننده خط و فرم (شکل) در آفرینش تصویر است. افزون بر امکانات زیبایی‌شناسی‌ای که رنگ در تصویر ایجاد می‌کند، پیدایش احساس و عاطفه در نمایش رنگ هدفی است که تصویرگر به آن توجه نشان می‌دهد. نقش رنگ بیش از همه با عواطف و احساسات بشر نزدیکی دارد، و در هنر بیش از هر چیز حسی و برانگیزاننده است. (اکرمی، همان: ج ۲، ۷۸)

ویژگی رنگ در کتاب‌های کودکان

کاربرد رنگ در آثار تصویرگران، با توجه به مواد به کار گرفته‌شده، زاویه دید، و روش کار، از گوناگونی فراوانی برخوردار است. استفاده از رنگ‌های غیر یک‌دست و گاه ترکیبی، که با بهره‌گیری از امکانات سایه‌روشن (تئالیته رنگی) در تکنیک‌هایی چون آبرنگ، آب‌مرکب، پاستل، گواش، اکریلیک، و رنگ روغن صورت می‌گیرد، امکان رسیدن به چرخش‌های رنگی و تیره‌روشنی رنگ‌ها را فراهم می‌آورد. این خود موجب حجم بخشیدن به سطوح رنگی و افزایش واقعیت‌پذیری و جذابیت تصویرها می‌شود. این ویژگی در آثار بسیاری از تصویرگران، همچون فرشید مثقالی در کتاب

پسرک چشم آبی، به فراوانی دیده می‌شود.

فام رنگی و سایه‌روشنی رنگ‌ها جلوه‌ای دیداری است، که با کم و زیاد شدن آن هنرمند به بیان تصویری بیشتری دست می‌یابد. رنگ‌دانه‌های خوش فام و شفاف رنگ‌های کروماتیک (زرد، آبی، قرمز) و ترکیب ساده آن‌ها احساس طراوت، تازگی، و درخشندگی را به عناصر دیداری تصویر می‌افزاید. رنگ‌دانه‌های مات و خنثی، که بیشتر بر اثر ترکیب با رنگ‌های آکروماتیک (سیاه، سفید، و خاکستری) فراهم می‌آیند، احساس گفته‌شده را کاهش می‌دهند. شکل به کارگیری رنگ در تکنیک‌های گوناگون نیز احساس دیداری متفاوتی ایجاد می‌کند. برخی از تصویرگران بخش‌هایی از طرح‌های تصویری خود را رنگ آمیزی، و بخش‌های دیگری از آن را رها می‌کنند؛ به گونه‌ای که انگار بخش سفید آن باید در ذهن کودک رنگ آمیزی شود.

در گذشته، رنگ‌های آکروماتیک (سیاه، سفید، و خاکستری) برای کتاب‌های کودکان استفاده می‌شد. البته هنوز هم از جایگاه ویژه خود، به‌خصوص در کتاب‌های نوجوانان، برخوردار است. کاربرد این رنگ‌ها در کتاب‌های کودکان چندان مناسب نیست؛ اما در کتاب‌های نوجوانان با درون‌مایه‌های طنز، ماجراجویی، واقع‌گرایی، و معنابخشی به فراوانی استفاده می‌شود. نوجوانان به اندیشیدن بیشتر و یافتن نکات ظریف و طنز آمیز بسیار علاقه‌مندند. همراهی رنگ‌های آکروماتیک (سیاه، سفید، و خاکستری) با رنگ‌های کروماتیک (رنگ‌های زرد، قرمز، آبی، و ترکیبات آن)، یا آمیختن آن‌ها با هم جلوه‌های دیداری گوناگونی پدید می‌آورد. (حسن پور، همان: ۸۴)

روان‌شناسی رنگ‌ها

■ رنگ قرمز

رنگ قرمز یکی از سه رنگ اصلی، بسیار هیجان‌انگیز، و اعتمادآفرین است. این رنگ اغلب

خطر و آتش را تداعی می‌کند. در ضمن، حواس را تحریک کرده و انرژی‌های متمرکز، جاه‌طلبی، شهامت، و اشتها را افزایش می‌دهد. قرمز رنگی است که ذهن منطقی‌گرا را به زانو درمی‌آورد. این رنگ انرژی مهارنشده‌ای است که موجب افزایش خلاقیت، انرژی، و شادابی در زندگی می‌شود.

■ زرد

در میان رنگ‌ها، زرد بالاترین بازتابش را داشته و محرک فکر است. این رنگ سمبل طبیعی آگاهی و روشنی است، و در ضمیر انسان، خلاقیت، و مثبت‌اندیشی او اثر می‌گذارد. با اینکه این رنگ مثبت بودن را به ذهن تداعی می‌کند، معانی منفی زیادی هم دارد. زرد از رنگ‌های اصلی است که فعالیت‌های ذهنی را به دنبال دارد، و هوش و کنجکاوی فرد را تقویت می‌کند. بنابراین، با نماد سرعت، به‌ویژه سرعت تفکر و تصمیم‌گیری، در ارتباط است و تمرکز حواس را بالا می‌برد.

■ نارنجی

این رنگ مخلوطی از قرمز و زرد است و شوق را با استعداد ترکیب می‌کند. در ضمن رنگ یادگیری، آزمایش، قضاوت، پذیرش، یا ردّ مطلب هم هست. نارنجی احساسات متلاطم و هیجانی را تسکین می‌دهد و برای رسیدن به آرامش بسیار مؤثر است؛ چون قسمت زرد آن، با خنثی کردن انرژی و هیجان رنگ قرمز، انجام این فرایند را به صورت عقلانی و منطقی تضمین می‌کند. قرار گرفتن در محیط نارنجی، افق دید و فکر را وسیع‌تر کرده و رنگی انقلابی به شمار می‌رود؛ چون پشتکار و پروژه‌های رسیدن به موفقیت را ترسیم می‌کند. در رنگ نارنجی حس مسرتتر شده است که می‌تواند بر حمله‌های غیر منطقی و فوبی‌ها (ترس‌ها) پایان دهد.

■ سبز

رنگ سبز می‌تواند در درون ساختار روان‌شناختی ما تعادل کامل ایجاد کند. این رنگ خوشایندترین رنگ است؛ زیرا چشم ما برای تمرکز کردن روی آن به تنظیم شبکه‌ی نیازی ندارد. روان‌شناسان بر این عقیده‌اند که سبز حالتی از نگرش ذهنی مثبت را ایجاد کرده، و چون با رنگ‌های طبیعت بیشتر سروکار دارد، احساس ثبات و امنیت را در ما تقویت می‌کند. البته رنگ سبز در تَن‌های متفاوت، نمادی متفاوت دارد.

■ آبی

این رنگ به رنگ حقیقت شهرت دارد. آبی نشان‌دهنده‌ی ذهن عالی و هوش سرشار، و با احساسات و معنویت در ارتباط است. آبی آرامش‌بخش و تسلی‌دهنده است. تیره و روشن این رنگ، هر یک، نشان‌دهنده‌ی نوعی شخصیت در فرد است. فردی که به آبی تیره علاقه‌مند است، معتمد، عاقل، و جسور خواهد بود. و چون با تمرکز شدید روی عقل و منطق حرکت می‌کند، ممکن است احساساتش تحت الشعاع قرار گرفته، آن را از دست بدهد، یا ضعیف‌تر عمل کند. برعکس، افرادی که به آبی روشن علاقه‌مندند، به‌ذات هنرمند و فرهیخته هستند؛ در نتیجه در میان گروه هنرمندان، طراحان، نویسندگان، و هنرپیشگان دیده می‌شوند و در فعالیت‌های خلاقانه شرکت دارند. رنگ آبی «تخیل فعال» و حتی در بعضی موارد «بیش از حد خلاق» را القای می‌کند.

■ بنفش و ارغوانی

بنفش ترکیبی از رنگ قرمز و آبی است، و از معنوی‌ترین رنگ‌ها به شمار می‌رود. این رنگ نشان‌دهنده‌ی هماهنگی بین عقل و احساسات، و مرز بین معنویات و مادیات است. این دو رنگ در سمبولیسم رنگ‌ها تفاوت چندانی ندارند؛ به همین منظور در یک قسمت قرار می‌گیرند. هر دو رنگ با تفکر عالی، درک روحی، و توانایی‌های روانی مرتبط هستند. در تلفیق این دو

رنگ، تَن‌های مختلفی به چشم می‌خورد، که هر یک بیان‌کننده خصوصیت روحی افراد است. (دی ولسلی تایلور، ۱۳۸۷: ۷۶)

نقش‌های اصلی و پایه‌ای رنگ

الف) نقش حسی رنگ (امپرسیون)

عمیق‌ترین و واقعی‌ترین اسرار در رنگ‌ها نهفته شده است؛ اسراری که حتی برای چشم نامعلوم‌اند، و فقط با کمک قلب و درون مشاهده می‌شوند.

درباره جایگاه عاطفی رنگ در نقاشی کودکان می‌توان گفت: «فقدان رنگ در تمام یا قسمتی از موضوع نقاشی کودک نشان‌دهنده خلاء عاطفی یا گاهی دلیل برگرایش‌های ضد اجتماعی او است. تجربه‌های فراوان نشان داده است که کودکان سازگار در نقاشی‌هایشان، به طور متوسط از پنج رنگ مختلف استفاده می‌کنند. در حالی که کودکان گوشه‌گیر یا آن‌ها که ارتباط با دنیای خارج را دوست ندارند، از یک یا دو رنگ بیشتر استفاده نمی‌کنند.» (دی ولسلی تایلور، همان: ۸۶)

نمایش رنگ از ویژگی‌های دیداری برخوردار است. در اینجا به برخی از این ویژگی‌ها، که با توجه به درون‌مایه متن صورت می‌گیرد، اشاره می‌شود.

رنگ‌های گرم (قرمز و هم‌خانواده‌هایش) احساس گرما، دوستی، خشم، انرژی، و جنب و جوش را به ذهن خواننده راه می‌دهند، و او را به تحرک و راه بردن به جمع هدایت می‌کنند. در عوض، رنگ‌های سرد (آبی و هم‌خانواده‌هایش) به احساس آرامش، خلوت‌پذیری، تنهایی، اندوه، سکون، و دلزدگی راه می‌برند. رنگ‌های خنثی (خانواده خاکستری و قهوه‌ای) نیز وظیفه پدید آوردن تعادل و هماهنگی میان رنگ‌ها را به عهده دارند.

ب) نقش نمادین رنگ (سمبولیک)

افزون بر ارتباط حسی رنگ، نوعی ارتباط استعاری و معناشناختی در رنگ وجود دارد، که بخشی از آن به گونه‌ای روشمند مطلوب هنرمندان قرار گرفته و به صورت نمادهای سمبولیک و گرافیکی از آن‌ها استفاده می‌شود. قرمز آتش و خون را تداعی می‌کند و نوعی اعتراض، هیجان، و جنب و جوش در آن نهفته است - که در نشانه‌شناسی‌های تصویری از آن بهره گرفته می‌شود. آبی نشانه ارتباط روحانی انسان و آرامش جویبی آسمانی او است. حضور آبی فیروزه‌ای، که ویژه‌ترین رنگ به کار گرفته شده در نقاشی‌های شرقی است، در هنر نگارگری به فراوانی به کار گرفته شده، و بیشتر نشانه توجّه انسان به زندگی آسمانی و احساس روحانی او است.

زرد تند نشان‌دهنده نور، روشنی، و جست‌وجو، و سفید نشانه آرامش و صلح و دوستی است. سیاه بیان استعاری ستم، شب‌زدگی، و اسارت است. کارکرد رنگ‌های قرمز، آبی، و زرد در آثار تولوز لو ترک، نقاش امپرسیونیست فرانسوی، بیان‌کننده شادمانی‌های شبانه در کافه‌ها و جلوه‌گری‌های انسانی در نوع پوشاک و آرایش ظاهری او است. (دی ولسلی تاپلور، همان: ۹۱)

پ) نقش ساختاری رنگ

رنگ‌های گوناگون از ترکیب سه رنگ اصلی آبی، زرد، قرمز (رنگ‌های کروماتیک) و همچنین رنگ‌های سیاه و سفید (رنگ‌های آکروماتیک) پدید می‌آیند. نسبت آمیختگی آن‌ها با یک‌دیگر، رنگ‌های تازه‌ای می‌سازد. رنگ‌های فرعی نارنجی، بنفش، و سبز - که از ترکیب دوه‌دوی رنگ‌های اصلی پدید آمده‌اند - به نسبت حضور هر یک از رنگ‌های اصلی در ترکیب آن‌ها، خاصیتی سرد، گرم، یا خنثی دارند.

چگونگی همراهی رنگ‌ها در کنار یک‌دیگر نیز نقش ساختاری آن‌ها را در گوناگون می‌سازد. حضور رنگ‌های خاکستری و قهوه‌ای خنثی در کنار رنگ‌های تند و درخشان، به هماهنگی و تعادل می‌انجامد؛ همچنان که رنگ سرد در میانه رنگ خاکستری، به گرمی میل می‌کند و رنگ گرم در

میانه رنگ خاکستری به سردی می‌گراید. کاربرد مفاهیمی چون تضاد رنگی، دایره رنگ‌ها، سردی و گرمی رنگ‌ها، رنگ‌های مکمل، و فیزیک رنگ به نقش ساختمانی رنگ‌ها بازمی‌گردد، و آگاهی از آن تصویرگر را در بهره‌جستن از توانایی‌های رنگی یاری می‌رساند. (دی ولسلی تایلور، همان: ۹۲)

ارتباط رنگ با خط و شکل (فرم)

کاربرد رنگ در تصویر، از نظر پوشش سطح درونی فرم، به گونه‌های متفاوتی صورت می‌گیرد، که در اینجا به نمونه‌های اصلی آن اشاره می‌شود.

الف) رنگ، بدون استفاده از فرم‌های خطی

در این شیوه، رنگ بدون استفاده از خطوط محیطی فرم و کاربرد خط، خود به ایجاد خط و فرم می‌پردازد. در این رویکرد، خطوط مرزی میان رنگ‌های گوناگون اثر خط را پدید می‌آورد. قلم‌موی تصویرگر بار اصلی روایت را، بدون رویکرد مستقیم به فرم‌های خطی، دنبال می‌کند و رنگ‌اندیشی تصویرگر را به نمایش می‌گذارد.

ب) رنگ، در چهارچوب فرم

در این شیوه، که فراگیرترین روش رنگ‌گذاری است، رنگ در محدوده طرح و فرم به حرکت درمی‌آید و آن را به صورت تخت و یک‌دست (تمپلات) یا سایه‌روشن رنگی می‌پوشاند. خط محدوده رنگی را در میان خود نگه می‌دارد و خط‌های فرعی زمینه رنگ را نیز درمی‌نوردند و اجزای تصویر را پدید می‌آورند.

پ) رنگ، بیرون از چهارچوب فرم

در این شیوه، رنگ از محدوده خط بیرون می‌زند و به گونه‌ای رهاشده، زمینه تصویر را فرامی‌گیرد. در نوع دیگری از این روش رنگ‌گذاری، بازی‌های رنگی سراسر زمینه کار را می‌پوشاند؛ سپس تصویرگر

طرح و فرم شخصیت‌های داستانی را در چهارچوب خط شکل می‌دهد. این روش تا اندازه‌ای بر پایه بازی‌های ذهنی تصویرگر و رنگ‌گذاری‌های اتفاقی استوار است. (اکرمی، همان: ج ۲، ۹۴)

روش تحقیق

این پژوهش از نوع کاربردی است. در واقع روش تحقیق در این مقاله آمیزه‌ای است از روش کتابخانه‌ای و میدانی. حجم جامعه آماری مطالعه‌شونده کودکان نه سال (گروه سنی ج) شهر مشهد، به تعداد ۱۶۴۰۶۲ است. حجم نمونه آماری، با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران در این تحقیق، ۲۲۵ نفر است (در محل دو دبستان در مشهد، تعداد شاگردان کلاس‌ها بین ۳۰ تا ۳۵ نفر، کلاس‌های اول، دوم، سوم) که والدین کودکان، ناشران، تصویرگران، و دیگر کارشناسان متخصص در این زمینه پاسخ‌گوی سؤالات پرسش‌نامه هستند.

نمونه‌گیری نوع احتمالی (تصادفی ساده) بررسی تأثیرات رنگ در چهار نمونه از آثار تصویرسازی کتاب داستانی کودک از دو ناشر برتر کودک در شهر مشهد - انتشارات آستان قدس رضوی (به‌نشر) و کانون پرورش فکری کودک و نوجوان مشهد - در محیط کانون پرورش فکری کودکان با کمک کودکان نه‌ساله انجام شد.

ابزار جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها

استفاده از پرسش‌نامه (تحقیق میدانی)، تصویرگران و کارشناسان، ناشران فعال کتب کودک (به‌نشر و کانون پرورش فکری کودک و نوجوان مشهد)، و گردآوری اطلاعات از کتب و مقالات داخلی و خارجی (روش کتابخانه‌ای).

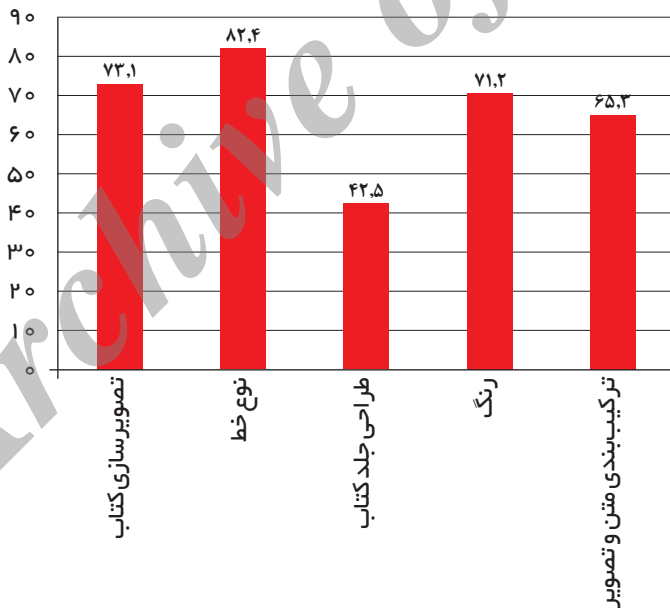
برای سنجش پدیده‌ها و مفاهیم کیفی پرسش‌نامه، قبل از توزیع، با استفاده از مقیاس (طیف

لیکرت)، اعتبار آن بررسی و اصلاحات نهایی انجام شد.

روش تحلیل اطلاعات و داده‌ها

در این پژوهش از روش‌های تحلیل توصیفی و استنباطی استفاده شده است؛ برای نمایش و نشان دادن نتایج از جداول توزیع فراوانی (موارد مطلق، نسبی، و درصد) و شاخص‌های مرکزی (نظیر میانگین، مد و نمایه برای بیان داده‌ها)، و همچنین برای نمودارهای کلی آماری سؤالات پرسش‌نامه از نرم‌افزار اکسل^۲ استفاده شد.

نمودار ۱ - میزان اهمیت شاخص‌های خاص (عناصر بصری) کتاب داستانی از نظر پاسخ‌گویان

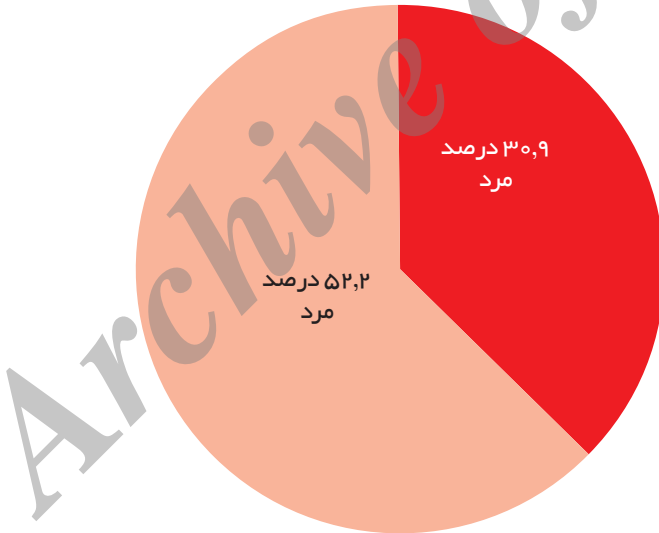

برای آزمون فرضیات، با نرم‌افزار اسپاس اس^۳ از آزمون مقایسه میانگین تک‌نمونه‌ای استفاده شده است.

روایی و پایایی ابزار

در بحث روایی (اعتبار): از آنجا که ابزار اصلی پژوهش پرسش‌نامه است، برای سنجش روایی آن از روش روایی صوری و همچنین روایی محتوایی (استفاده از ویژگی‌ها و عناصر شخصیتی) در ساختمان کلی تصویر (و عناصر بصری (رنگ، خط، سطح، بافت، ترکیب‌بندی) تصویرسازی) برای

نمودار ۲- میزان اهمیت شاخص‌های خاص (عناصر بصری) کتاب داستانی از نظر پاسخ‌گویان به ترتیب: تصویرسازی کتاب، طراحی جلد کتاب، رنگ، نوع خط، ترکیب‌بندی متن و تصویر

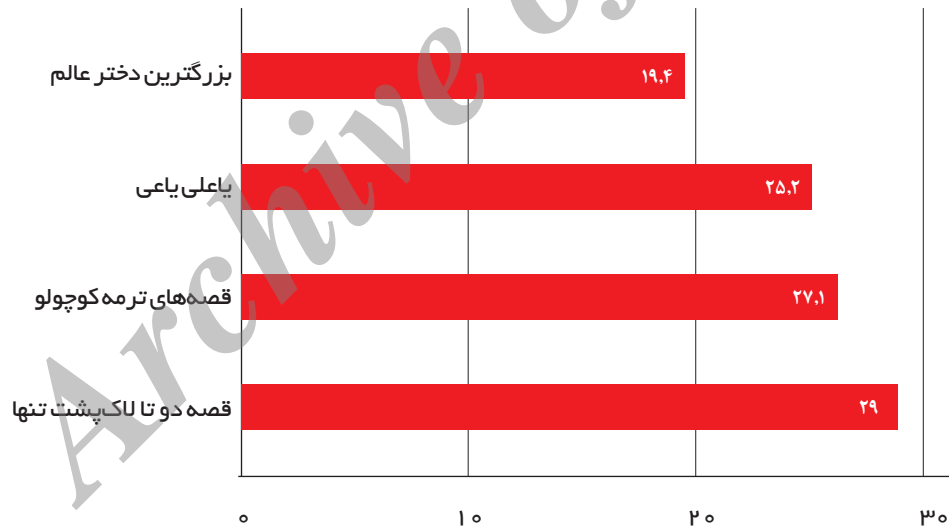
بررسی اجزای تشکیل دهنده یک ابزار استفاده شده است.

در بحث پایایی (اعتماد): برای اندازه‌گیری پایایی تحقیق از روش آلفای کرونباخ برای محاسبه همابهنگی درونی پرسش‌نامه استفاده شده است.

خروجی داده‌های آماری بر اساس پرسش‌نامه

پرسش‌نامه طراحی شده برای این پژوهش شامل پرسش‌های اطلاعاتی درباره مشخصات

نمودار ۳. توزیع فراوانی انتخاب رنگ‌های مناسب در شیوه تصویرسازی کتاب داستانی کودک (گروه سنی ج) بین چهار کتاب از دو ناشر برتر شهر مشهد، از نظر پاسخ‌گویان

پاسخ‌دهندگان و شیوه طرح سؤال‌ها به صورت پرسش‌های بسته و باز پاسخ و سؤال‌های پیگیرانه و ماتریسی هستند. پیش‌آزمون اولیه این پرسش‌نامه را دوستان و کارشناسان مرتبط با این حیطه به کار برده‌اند. بعد از بررسی‌های اولیه و ایجاد تغییرات مورد نظر، پیش‌آزمون رسمی مشابه شرایط واقعی در مکان کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان مشهد انجام گرفت، و در نهایت پرسش‌نامه در محل واقعی (دو دبستان در مشهد) با هدف بررسی الگوهای پاسخی با کمک والدین کودکان گروه سنی ج توزیع شد.

جدول توزیع فراوانی ویژگی‌های جمعیت‌شناختی پاسخ‌گویان

توزیع فراوانی جنسیت پاسخ‌گویان نشان می‌دهد که ۵۲/۱ درصد پاسخ‌گویان زن، و ۳۱/۹ درصد مرد هستند. توزیع فراوانی خطوط مناسب برای عنوان کتاب از نظر پاسخ‌گویان نشان می‌دهد که مناسب‌ترین رنگ از نظر پاسخ‌گویان تصاویر کتاب قصه دو تا لاک پشت تنها است، که ۳۷ درصد پاسخ‌ها را به خود اختصاص داده است. نامناسب‌ترین رنگ نیز تصاویر کتاب بزرگ‌ترین دختر عالم است، که کمترین پاسخ‌ها یعنی ۱۵/۶ درصد را به خود اختصاص داده است.

جدول ۱. توزیع فراوانی انتخاب رنگ‌های مناسب در شیوه تصویرسازی کتاب داستانی کودک (گروه سنی ج) بین چهار کتاب از دو ناشر برتر شهر مشهد، از نظر پاسخ‌گویان

مناسب است		مناسب نیست		خطوط
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۳۹,۰	۹۹	۶۳,۰	۱۱۰	قصه دو تا لاک‌پشت تنها
۲۷,۱	۸۰	۶۹,۹	۱۸۵	قصه‌های ترمه کوچولو
۲۵,۲	۷۵	۷۲,۸	۱۹۷	با علی یا علی
۱۹,۴	۷۱	۷۴,۳	۱۷۰	بزرگ‌ترین دختر عالم

به ترتیب اولویت، مناسبت‌ترین خط از نظر پاسخ‌گویان به شرح زیر است:
قصه دو تالاک پشت تنها، قصه‌های ترمه کوچولو، با علی یا علی، بزرگ‌ترین دختر عالم.

نتیجه‌گیری

عنصر رنگ در تصویرسازی کتاب کودک در جذب و روند یادگیری کودکان در مطالب نقش اساسی دارد. در این بررسی، برخلاف رویکردهای روان‌شناختی، کتاب‌های تصویری همچون ابزاری برای شناخت واکنش‌های کودکان در گستره روان‌شناسی به کار نرفت؛ بلکه کودکان در جایگاه بیننده و شنونده با کتاب‌های تصویری پیوند برقرار کردند و فقط واکنش‌ها در برابر این چهار کتاب داستانی بررسی شد؛ با این هدف که روشن شود کودکان گروه سنی نه سال، با توجه به ویژگی‌های گروهی و فردی خود، با این گونه کتاب‌ها چگونه برخورد می‌کنند و تأثیر عنصر رنگ برای جلب توجه آن‌ها تا چه اندازه است.

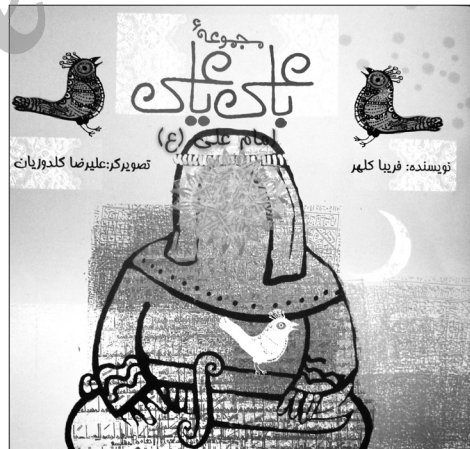
چهار کتاب تصویری داستانی دو ناشر برتر و فعال در زمینه کتاب کودک در شهر مشهد (انتشارات آستان قدس و کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان) مناسب این دو گروه سنی (ب و ج) فرض شدند.

۱. قصه‌های ترمه کوچولو ۲. بزرگ‌ترین دختر عالم ۳. قصه دو تالاک پشت تنها ۴. با علی یا علی
کودکان نه‌ساله در مجموع توانستند تصاویر را بر اساس داستان‌ها دنبال، و معنا و مفهوم رخدادهای آن را در صفحه‌های پیاپی درک کنند. میزان واکنش دختران به رنگ‌ها بیش از پسران بود، و دختران نه‌ساله و هشت‌ساله بیش از شش‌ساله‌ها واکنش نشان دادند. شیوه و سبک تصویرسازی ناآشنا در ابتدای صفحات کتاب داستان سبب شد کودکان شروع داستان و درون‌مایه آن را درک نکنند، و در مجموع در بیان داستان دچار مشکل شوند.

این بررسی به روشنی نشان داد که کودکان نه‌سالهٔ آزمون‌شونده، بنا به ویژگی‌های سنی خود، می‌توانند با رنگ‌های موجود در تصاویر ارتباط برقرار کنند، تصویرها را به خوبی درک، و سیر داستانی را در کتاب‌های تصویری به راحتی دنبال کنند.

کودکان نه‌ساله دارای تخیل گسترده‌اند. برخی از آن‌ها تخیلی قوی‌تر و برخی ضعیف‌تر دارند. اما تخیل کودک نمی‌تواند از مرز تجربه‌های او فراتر رود. تجربه‌های کودک، به‌ویژه در این گروه سنی، چندان گسترده و غنی نیست. بنابراین، برای رشد تخیل و خلاقیت او باید به شکل‌های گوناگون آن را بارور کرد. بسیاری از بازی‌ها و ابزارهای بازی، کتاب‌ها، و فیلم‌ها برای برانگیختن و تقویت تخیل این گروه سنی فراهم شده‌اند. قصه‌ها و افسانه‌ها، کتاب‌های داستان، و در این میان کتاب‌های تصویری و سیله‌ای ارزشمند برای رشد و تقویت تخیل کودکان به شمار می‌آیند. کتاب‌های داستانی تصویری،

تصویر ۱. کتاب‌های با علی یا علی و ترمه کوچولو، از انتشارات به‌نشر

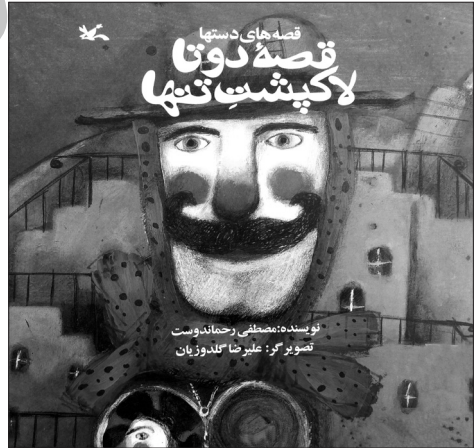

که بیشتر برای گروه سنی پیش دبستان و دبستان منتشر می‌شوند، می‌توانند کودکان را با تجربه‌های تازه آشنا سازند. کودک این گروه سنی جذب رنگ‌های کتاب‌های تصویری داستانی از گونه واقعی و تخیلی می‌شود، آن را جدی می‌گیرد، و با آن درگیر می‌شود. وقتی رنگ‌ها و موضوع کتاب‌های تصویری جالب و پرکشش باشد، کودک در برابر آن واکنش نشان می‌دهد. این تصاویر می‌توانند در رشد ذهنی گروه سنی پژوهش شونده نقش اساسی داشته باشند.

پیشنهادها

■ کتاب کودک می‌بایست ابتدا از جذابیت ظاهری و سپس از جذابیت محتوایی برخوردار باشد؛ چون در نگاه نخست، کودک کتاب را به دلیل زیبایی ظاهری انتخاب می‌کند و بعد به

تصویر ۲. کتاب‌های قصه دو تا لاک‌پشت تنها و بزرگ‌ترین دختر عالم، از انتشارات کانون پرورش فکری

محتوا می‌رسد. در این مرحله، محتوا او را در جایگاه خواننده کتاب نگه می‌دارد و به مطالعه علاقه‌مند می‌کند.

■ به کارگیری رنگ‌های شاد و جذاب متناسب با روحیه، محتوای داستان، و سن کودک از ویژگی‌های یک تصویرگری خوب است.

■ در نظر گرفتن سطح توانایی خواندن کودکان در صفحه‌آرایی کودکان نکته مهمی است؛ به کارگیری نوع و اندازه مناسب حروف، ترکیب‌بندی موزون، و ارتباط دادن حروف از نظر ظاهر با تصاویر (مکمل یک‌دیگر) از نکاتی است که می‌بایست در تصویرسازی کتاب کودک به آن توجه کرد.

■ استفاده از تکنیک بافت و کلاژ، و ادغام آن با تصاویر برای جذب بیشتر و بهتر کودکان مناسب است.

■ به کار بردن خطوط مختلف و ایجاد سطح‌های رنگین متناسب با محتوای داستان از ویژگی‌های تصویرسازی کتاب کودکان است.

■ جذب کودک عامل بسیار مؤثری برای فهم و یادگیری است. اصولاً تصویرسازی کودکان این دو هدف را دنبال می‌کند: جذب و فهماندن.

■ در تصویرسازی کتاب کودک می‌بایست روحیه کودکان (بر حسب گروه خاص سنی آنها) را در نظر گرفت.

■ تصاویر باید از نظر فرم و بیان بسیار ساده، و از نظر بصری به‌دور از پیچیدگی و سردرگمی باشند.

■ تناسب متون و تصاویر، سفیدخوانی و سیاه‌خوانی، و به طور کلی مسائل زیبایی‌شناسی (ترکیب‌بندی) از اصول اساسی جذب مخاطب به شمار می‌رود و باید به آن توجه داشت.

- تصاویر باید زیبا و پرورش‌دهنده ذوق و تخیل کودک باشد.
- تصویرگر پیش از به دست گرفتن قلم، باید از دریچهٔ کودکان به دنیای بیرون نگاه کند و خود را جای آن‌ها قرار دهد. این گونه می‌توان تصویر اثرگذار و جذاب خلق کرد.
- بهتر است نقاشی‌های کودک با دست کشیده شود؛ چون هر چه تصاویر به عکس شباهت کمتری داشته باشد و نشانه‌های تخیل در آن بیشتر باشد، برای کودکان جذاب‌تر است. از تصاویر کامپیوتری باید بیشتر برای کتاب‌های آموزشی یا علمی استفاده شود.
- در ارزیابی تصویر، قدرت روایتگری آن مهم‌ترین نقش را دارد. چهره‌های تصویر باید رفتاری هماهنگ با طرح داستان داشته باشند. پویایی تصویر نیز اهمیت فراوان دارد.
- نوع کاغذ و جنس آن در جلوه دادن به تصاویر و چاپ رنگ‌های مختلف تأثیرگذار است. کاغذ کتاب کودک باید مرغوب باشد تا هم حروف و نوشته‌ها بر روی آن به خوبی دیده شود، و هم کیفیت تصاویر حفظ شود. صحافی محکم نیز برای کتاب کودک امتیاز به شمار می‌آید، و سبب حفظ و دوام کتاب می‌شود. ●

1. illustration
2. Exel
3. SPSS

منابع

- ابراهیمی، نادر (۱۳۶۷). مقدمه‌ای بر مصورسازی کتاب کودکان، تهران: آگاه.
- آواکیان، بتسی، اتحاد، علی (۱۳۸۸). نشریه هنرهای تصویری (حرفه هنرمند) ویژه‌نامه تصویرسازی، ج ۳۰، تهران: نظر.
- اکرمی، جمال‌الدین (۱۳۸۹). کودک و تصویر؛ جستارهایی در تصویرگری کتاب‌های کودکان و نوجوانان، ج ۲، تهران: سروش.
- حبیبی دعوی سرایی، ثریا (۱۳۸۸). مجلات کتاب‌ماه (ویژه کودکان و نوجوانان)، تهران: سروش، ش ۱۶۷ و ۱۷۰.
- حسن‌پور، محسن (بهمن ۱۳۸۸). تصویرسازی، تهران: فاطمی.
- قاینی، زهره (۱۳۹۰). تصویرگری کتاب‌های کودکان: تاریخ، تعریف‌ها و گونه‌ها، تهران: مؤسسه فرهنگی و هنری پژوهشی تاریخ ادبیات کودکان.
- دی ولسلی تاپلور، جان‌اتان (۱۳۸۷). روان‌شناسی رنگ‌ها، ترجمه مهدی گنجی، چ ۱۰، تهران: دیبا.